

DEĞİŞİM VE HUKUK

Yrd.Doç.Dr. İzzet SARGIN*

ÖZET

Dünyamız sürekli bir hareket ve değişim içerisindedir. Bazı değişim faktörlerine bağlı olarak toplum ve sosyal kurumlar da değişmektedir. Hukuk, tüm bu değişimlerden en çok etkilenen kurumlardan birisidir. Her ne kadar dinin temel kaynakları tarafından belirlenmiş bir alan olsa da bir kısım hükümler şartlara göre değişirler. Çünkü Hukuk'un dinin temel esaslarıyla doğrudan bir ilişkisi yoktur.

Anahtar Kelimeler: Değişim, Hukuk, Din, İnsan, Toplum.

ABSTRACT

Our world in a continuous flow and changing. Depending on some change factors society and social institutions have changed uninterruptedly. Law is of the most effected institutions from this change and it's opened all these changes. Although it is determined by basic sources of religion, commands are changed according to conditions. Because, this realm has not a direct relationship with the essence of religion.

Key Words: Change, Law, Religion, Human, Society.

1. DEĞİŞİM VE SÜREKLİLİK

Sürekli bir akış içerisinde olan evrende varlık, bir halden başka bir hale akıp giden bir süreç içinde oluşmaktadır. Dünya tarihinin gelişmesi ve akışı içinde hiçbir şey sabit kalmamakta¹ sürekli değişmektedir. İnsanlık tarihî bir süreçtir². Değişim insan toplumunun temel karakteristiği olduğundan bütün beşeri kurumlar değişmek zorundadır³. Değişme yeteneğini kaybeden sosyal sistemler hayatta kalmak yeteneğini de kaybederler⁴. Çünkü değişim araçlarından yoksun bir sistem kendini koruma araçlarından da yoksun sayılır⁵.

Değişim, zaman içinde gözlenebilen, geçici olmayan belirli bir toplumun yapılanmasını ve işleyişini etkileyen ve o toplumun geleceğe yönelik akışını değiştiren başkalaşım⁶ veya beğenilmeyen bir durumdan daha iyi bir duruma

---

* KSÜ İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı, izzetsargin@yahoo.com

¹ Fazlur Rahman, *İslâm ve Çağdaşlık*, trc: Alparslan Açıkgenç-M. Hayri Kırbaçoğlu, Ankara 1996, 21

² 6 En'am 133; 10 Yunus 49

³ M.A. Ubicini, *Türkiye 1850*, trc: Cemal Karaağaçlı, İstanbul ts., 120

⁴ Sulhi Dönmezer, *Toplum Bilim*, İstanbul 1994, 11. baskı, 400

⁵ Samalel P. Hungtington, vd., *Siyasal Gelişme*, trc: Ergun Özbudun, Ankara, 1985, 9

⁶ Esat Çam, *Siyaset Bilimine Giriş*, İstanbul, 1977, 290

geçiş demektir. Bu geçiş, insanın kendi potansiyeli ile araç ve amaçlar arasındaki ilişkileri dengeleyen ve belirleyen bir yasaya bağlıdır⁷.

Değişme ve süreklilik aynı realitenin iki ayrı yüzü durumundadır; biri olmadan öteki ne düşünülebilir ne de araştırılabilir⁸. Değişme, yeni ihtiyaçları ortaya çıkaran, bu yeni ihtiyaçların da yeni değişmelere ivme verdiği bir süreçtir⁹.

Değişme, beraberinde bir düzen problemini gündeme getirir. Çünkü, düzen olmayan bir zemindeki değişmeler kaosa yol açabilir. O halde, düzen için değişmezliğin olması, fert ve toplum hayatının güvenliği için değişmezlerin bulunması gereklidir¹⁰.

İnsan, diğer canlılar gibi, sadece *anı* yaşayan bir varlık değildir. O, sahip olduğu zaman bilinci sayesinde varlık ve olayları üç boyutlu (geçmiş, şimdi, gelecek) bir zaman dilimi içinde algılayan ve değerlendiren bir varlıktır. Bu özelliklerinden ötürü kendisine amaç ve hedef belirleyen ve bunları gerçekleştirmek için planlar yapan ve böylece geçmiş ve geleceği birlikte değerlendirebilen tek varlıktır. İnsanın amaç seçiminde ve bunu gerçekleştirecek planlar yapmasında ve vasıtaları seçmesinde belirleyici en önemli faktör, değer duygusudur. Bu değerler *yüksek* ve *vasıta* değerler olmak üzere ikiye ayrılır.

Yüksek Değerler: Tarih boyunca insanlığın inanıp benimsediği yüceltip kutsallaştırdığı din, hukuk, aile, ahlâk kavramları etrafında oluşan değerler ile, milleti millet yapan ve tarih içerisinde ona kimlik kazandıran kültürel değerlerdir. Zaman akışı içinde bu sabit değerlere ait bazı motifler değişse de öz itibarıyla kendileri değişmezler.

Vasıta Değerler: Yüksek değerleri elde etmek ve onları koruyabilmek için zaman ve zemine göre değişerek yerlerini yeni değerlere bırakan geçici değerlerdir¹¹. Değişme olgusu sonucu, bugünkü gerçek, dünkü gerçekten farklıdır. İnsanların değer, bilgi ve sistemleri sürekli başkalaşmaktadır; hem gerçeğe hem de bilgi sistemlerine erişme derecesi ve biçimi de değişmektedir. Bu açıdan geçmişteki problemlere yine geçmişteki bilgilerin ışığı altında bulunan çözümler de aynı değildir. Çünkü gelenek zincirinin halkaları tekrarlı formüllerden meydana gelmemiştir. Herhangi bir halka, geleneğin bir parçası sanılarak gerçeklik kazanmamış, tam tersine her halka zamanında ve yerinde işleyen yeni

---

⁷ Cevdet Sait, *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, trc: İlhan Kutluer, İstanbul 1994, 3. baskı, 23

⁸ Mehmet S. Aydın, "Süreç (Proses) Felsefesi Işığında Tanrı-Alem İlişkisi", *AÜİFD*, C. XVII, Ankara 1985, 33

⁹ Dönmezer, 414

¹⁰ Selahattin Polat, "Hz. Peygamber'in Sünneti ve Değişim", *Değişim Sürecinde İslâm*, Ankara 1997, 17

¹¹ Mahmut Kaya, "Değişen Toplum ve Değişmeyen Değerler", *Sosyal Değişme ve Dini Hayat*, İstanbul 1991, 2-3

bir çözüm olduğu için geleneğin parçası haline gelmiştir¹². Ayrıca dünkü insanın beklentilerine cevap veren vasıflamalar ve kurumsallaşma, bugünün insanı için yetersiz kalacağı düşünülürse yeni problemlerin çözümleri de farklı olacaktır.

İnsanların düşünceleri gibi, dünya şartları da sürekli değişmektedir. Yönetim, ölümler için değil yaşayanlar için bir yapılanma olduğuna göre, onda yalnız dirilerin hakkı olmalıdır. Birbirlerinden çok uzak zaman dilimlerinde yaşayan insanların hayatlarında nasıl bir zorunluluk bağı bulunabilir? Bir hukukî norm veya bir sosyal-siyasal yapılanma, hem varlığı uzun seneler önce son bulmuş hem şimdi yaşayan hem de uzun gelecekte yaşayacak olan insanların beklenti ve ihtiyaçlarına nasıl cevap verebilir? Bu mümkün mü?

Reel dünyada ve değerlerdeki hızlı değişme yüzünden belli bir ortamda belli bir problem için geçerli olan çözüm yeni bir problemin çözümü için geçerli olmayabilir. Bu açıdan yeni problemlerin çözümleri geleneğin hazır çözümlerinde aranırsa şimdi geçmişe taşınmış olur, geleneğe sahip olmaktan çok ona tutsak olunur. Böyle bir faaliyet bir yandan toplumun gelişmesinde patolojik hallere yol açarken diğer yandan da ilgili kimselerin ruh sağlığı açısından zararlı olabilir¹³. Geleneği bir hazır çözümler kümesi gibi kullanmaya çalışmak ne kadar yanlış ise, onu bir ön şart, dayanak olarak kabul etmemek ve ihmal etmek de o ölçüde yanlıştır. Bu ikinci durum insanı insanlığın birikiminden faydalanmamaya ve geleneğin sonucundan kopmaya, gerçekçi olmayan hamleler yapmaya itebilir.

Yeni çözümlerin eskilerle özdeşlik taşınamaması gelenek ile bağlantının kesilmesi anlamına gelmez. Bilakis geleneğin son ucundan başlayarak ve eldeki gelenek içeriğini hazırlayıcı ön şartlar ve yeni çözümleri oluşturmada bir dayanak olarak kabul etmek anlamına gelir. Zira dinamik anlamda geleneğin son ucu bugüne, bugün de yarına eklenmek zorundadır. Öyleyse geleneğin son ucundan kopmamak geleceğe dönük bir sıra atılım, istikrar ve süreklilik açısından önemlidir¹⁴. Zira varlık alemindeki bir şey tek başına düşünülemez ve öteki varlıklardan soyutlanamaz. Her bir oluşum, önceki oluşumlardan etkilenir ve sonrakileri etkiler ve böylece varlık bir bütünlük ve süreklilik kazanır¹⁵. Süreklilik içinde olan toplum, kendini oluşturan fertleri de aynı süreç içinde tutar. Ancak insan, bu süreç içinde, rasgele hareket eden pasif bir konumda değildir. O, değişimi kontrol altında tutan ve yönlendiren aktif bir varlıktır¹⁶.

¹² Tarık Zafer Tunaya, *Siyasî Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, İstanbul, 1976, 3. baskı, 31; Selahattin Ertürk, *Diktacı Tutum ve Demokrasi*, Ankara 1993, 61

¹³ Ertürk, 61

¹⁴ Ertürk, 60

¹⁵ Aydın, 38

¹⁶ Fazlur Rahman, *İslâm ve Çağdaşlık*, 21

Bir toplum, genel bir planda, kendini devam ettirmek ve yaşatmak istiyorsa tümle parçalar, kişi ile toplum ve yönetsel kurumlar arasında bir uygunluk kurmak ve homojenlik sağlamak zorundadır.

Yönetimin amacı, devleti en faydalı bir şekilde teşkilatlandırmak ve hukuku da en uygun ve en iyi bir şekilde uygulamaktır. Şu halde idâri işler, devlet faaliyetlerinin genel plan ve prensiplerini belirleme ve bunlara yön ve direktif verme, farklı yetkiler arasında iş, ahenk ve amaç birliği sağlama gibi önceden belirlenmesi gereken işlerdir¹⁷.

Yönetim, toplumsal düzen düşüncesine bağlıdır. Asıl sorun insanları, toplum içinde ortak değerler ve kurallar etrafında kaynaştırarak, belli hedeflere yöneltebilmek ve götürebilmektir.

Hukuk düzeninin siyasal hayatın akış hızına uydurulamaması, toplum hayatında fiilî-hukukî ikilemini doğurur ve aralarındaki mesafeyi uçurumlaştıracak derecede açar. Hızla değişen dünyamızda hukuk daha da yavaşlamıştır. Hukuk, değişme ve gelişmeleri kapsayan bir esneklik yakalayamaz, yumuşak ve görelî ilkeler konması yerine sert kurallar koyarsa; hukukun hayatı izleyişi zorlaşır.

Hukuksal ve siyasal sorunlar arasında bir gerginlik (yapısal çatışma) vardır. Bu gerginlik, siyasetin özelliğinden kaynaklanmaktadır. Çünkü siyaset, yapısı ve niteliği gereği dinamik ve irrasyonel kuvvetlerle sıkı ilişki içindedir¹⁸. Buna karşılık hukuk, temel yapısı itibariyle statik ve rasyonel olmasına rağmen, siyasal hayat içindeki canlı ve etnik güçleri kontrol etmek ve frenlemek ister.

2. DEĞİŞİM FAKTÖRLERİ

Toplumsal değişimin boyutları ve unsurları çok geniştir. Bu değişim sürecinde en etkin unsur *bilimsel* ve *düşünsel* faaliyetlerdir. Çünkü bilimsel ve düşünsel faaliyetlerin sonucu ortaya çıkan durumlar, insanların hayat biçimlerini de değiştirmektedir.

a) Bilimsel Faaliyetler: Günümüzde toplum bilimsel gelişmelerin etkisiyle sessiz ihtilaller yaşamakta, teknolojik gelişmeler doğal etkenlerin sosyal hayattaki yeri ve önemini azaltmakta, hayatla ilgili değer yargılarını değiştirmektedir. Toplum kapalı devre olmaktan çıkmış iletişimin hızla gelişmesi dünyamızı küçültmüştür. Bilimsel gelişim insanlığın yeniliğe direnme gücünü azaltmış, buna bağlı olarak da, toplumlar süratle şekil değiştirmeye başlamışlardır. Bilimsel gelişmeler siyasal gelişmeye de sebep olmuş, merkezi devlet otoritesi

¹⁷ Ali Fuat Başgil, *Esas Teşkilat Hukuku*, I-II, İstanbul, 1960, I/35

¹⁸ Sıffin harbinde Kur'ân sayfalarının mızrakların ucuna takılması olayı... İbn Kesîr, Ebu'l- Fidâ. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, *Büyük İslâm Tarihi* I-XIV, trc: Mehmet Keskin, İstanbul 1994-1996, VII/438 vd.

ayrıntılı bir bürokrasi vasıtasıyla genel toplum üzerinde düzenleme yetkilerini ve imkanlarını artırmıştır¹⁹. Devlet içi kurumların iç yapılarındaki kurumsal birimler gittikçe büyüyüp genişlemiş, idârî bir nitelik kazanmış ve karar alma yetki ve iktidârı gittikçe merkezileşmiş bulunmaktadır. Bilimsel gelişmeler bu kurumların gelişmelerini, biçimlerini ve hızlarını belirlemektedir²⁰.

Bütün bu baş döndürücü gelişmeler içinde devlet yapılanması ve yönetimi değişmezse yönetim, toplumdan ve realiteden kopma tehlikesiyle karşılaşır. O halde devletin tarihî ve uygulamaya yönelik yapısal özellikleri göz ardı edilmeden, yeni bilimsel gelişmeler ve yöntemler dikkate alınarak devlet yapılanması ve yönetimi için, geleceğe yönelik ve insanların beklentilerine cevap verecek şekilde projeler geliştirilmelidir.

Bilimsel gelişmelerin yavaş seyrettiği zamanlarda insanları yeniliklere alıştırmak zor değildi. Gelişme hızı arttıkça eski devirlerin siyasal düşüncesini, hukukunu, ahlâkını ve felsefesini yeni tip toplumlarda aramak ve bulmak zorlaşmıştır. Artık daha nispi, daha yumuşak hareket halindeki yapılar çağına yararlı davranış ilkeleri bulunmalı ve bu ilkeler katı ve değişmez kurallara tercih edilmelidir. Çünkü, insanlığın ulaştığı karmaşık, sosyal hayat artık donmaya mahkum kurumlar ve hukuk kurallarıyla düzenlenemez.

b) Düşünsel Faaliyetler: Düşünsel faaliyetler, bireylerin dünya görüşlerini oluşturan Allah, insan, din, toplum, hukuk gibi kavramların anlamlarında yeni yorumlar doğurarak önemli değişikliklere sebep olur. Böylece değişim sonrası kullanılan kavram ile değişim öncesi kullanılan kavram aynı kelimeyle ifade edildiği halde anlamları aynı değildir²¹. Sonuçta toplumda hem yeni bir yaşam tarzı benimsenir hem de büyük ölçüde yenilenmiş bir dünya görüşü oluşur²².

Toplum düşünceler etrafında toplanır. Bu düşünceler zamanla değişirler. Yalnız bu düşünceler arasında öyleleri vardır ki belirli bir anda ihlal edildikleri veya değiştirilmek istendikleri zaman toplum, anarşiye düşer, parçalanır. İhlal edildiklerinde ağır sonuçların doğmasına sebep olan düşünceler, toplumun temel düşünceler kümesini oluştururlar.

Salt bir güzellik ve iyilik anlayışı yoktur. İyi, güzel, doğru, adâlet vb. değerleri salt, ama onların içeriğini oluşturan değer yargıları zaman, mekan şartları içinde görelidir. Toplumsal değişme aynı zamanda kültürel bir değişimdir²³. Toplumsal değişme insanlar arası ilişkilerin değişmesidir. Bu noktada,

¹⁹ Çam, 293

²⁰ C.Wright Mills, *İktidâr Seçkinleri*, trc: Ünsal Oskay, İstanbul 1974, 12

²¹ Taf. bk. Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, trc: Süleyman Ateş, Ankara tsy:

²² Erkan Perşembe, "Toplumsal Değişme ve Din İlişkisi Üzerine", **OMÜİFD**, S: 5, 1991, 175; Huntington, 22

²³ Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri*, İstanbul 1987, 48; Musatafa Aydın, *İlk Dönem İslâm Toplumunun Şekillenışı*, İstanbul, 1991, 26

kurumsal olarak maddî kültür ve manevî kültür ayrımı ortaya çıkmaktadır. Yalnız bu iki kültür, sürekli bir etkileşim içerisindedir²⁴. Kültürde değerlerin korunması kadar değişme olgusu da önemlidir. Kültür değerleri dogmatik olmayıp, şartların gereklerine göre özünü bozmadan değişmek zorundadırlar²⁵.

Her siyasal yapı belli bir kültür tipi ile ilişki halindedir. Sistemin istikrarlı olması için siyasal yapı ile siyasal kültür arasında uygunluk olması gerekir. Siyasal kültürde değişim, temel değerlerle yapılar arasındaki uyumsuzluktan doğar²⁶. Her siyasal yapılanma kendini geleceğe taşımak ister. Her toplum, kendisini çevreleyen maddî ve manevî kültürel şartlara göre kurumsallaşmak ve gelişmek ister. Bu kurumsallaşma ve gelişmede her dönem bir öncekinden etkilenecek ve kendisinden sonrakini etkileyerek devam eder. Zira her model ya da kurum kendinden önceki yaklaşımlardan etkilendiği gibi kendinden sonraki model ya da kurumları da etkiler.

3. KURUMSAL DEĞİŞİM

Her toplum, dünyasını anlamlı kılmak zorundadır. Toplumların değişmesine bağlı olarak devlet yönetim biçimleri arasında ilişkiler kurulmalı ve değişen siyasal yapılara bağlı olarak yeni siyasal ve kurumsal yapılanmalara gidilmelidir. Çünkü siyasal süreklilik ancak kurumların toplumsal işlevlerini yerine getirmesiyle mümkündür. Bu itibarla genel çıkarlara yönelik bir takım temel görevleri yerine getiremeyen kurumlara sahip bir devletin varlığı sürdürmesi imkansızdır.

Tarihi süreç içinde bir takım kurumsal gerçekleşme biçimleri ortadan kalkarken yenileri doğar. Çünkü kurumlar sürekli akış halinde olan bir toplum içinde toplumun geçici görünümünü aşar ve halkın özelliklerini iyi kavrayarak, değişimi bu özelliklere göre yönlendirirlerse çekici olurlar²⁷.

Toplumların gidişine kurallar ve kurumlarla yön vermenin bir sınırı vardır. Bu sınır, ileriden veya geriden zorlandığı zaman sağlıklı yapılar ortaya çıkabilir. Daha da önemlisi gereksiz gerilimler ve gelişmeler için elverişli ortamlar doğabilir²⁸. Bu açıdan toplum için geçerli kurumları ve kuralları oluştururken toplumun dinamik bir yapıya sahip olduğunu unutmamak gerekir. Kimse bugün oluşturacağı kurallar ve kurumlarla, geleceğin yaşantısını aşırı derecede etkileyemez. Asıl etki toplumun iç dinamiklerinden gelişir. İşte kanun koyucu-

---

²⁴ Emre Kongar, *Toplumsal Değişme*, İstanbul, 1995, 5. baskı, 23-24

²⁵ Mustafa E. Erkal, *Sosyoloji*, İstanbul 1991, 4. baskı, 117

²⁶ Huntington, 38

²⁷ Mümtaz Soysal, *Anayasanın Püf Noktası*, Ankara 1995, 54

²⁸ Soysal, 92; Hamide Topçuoğlu, *Hukuk Sosyolojisi Dersleri*, I-II, Ankara, 1984, II, 166

lar ve toplumsal yapılanmada etkili olanlar bu dinamizmi sezmek ve ona göre hareket etmelidirler²⁹.

Yeniden yapılanma kurumların ihtiyaçlarını karşılama ve gelişmelerini sağlamaya yönelik olmalıdır. Problemleri çözemeyen ve çoğaltan kanun ve kurumların değiştirilmemesi onların kronikleşmesine sebep olabilir. Bu tür kanun ve kurumların korunması ve yaşatılması, gelişmeyi yavaşlatır bozulma ve çürümelere yol açabilir.

Toplumsal yapı, o yapıyı oluşturan bütün toplumsal kurumların karşılıklı etkileşimi içinde anlam kazanır. Dolayısıyla toplumsal yapı içindeki çeşitli unsurlar birbirleriyle ilişkileri kapsamında ele alınarak değişme, bütün unsurlar arası etkileşime bağlanır. Farklı değişkenler arasındaki karşılıklı ilişkiyle birinin değişmesi öteki unsurları da değiştirir³⁰. Zira her model ya da kurum kendinden önceki yaklaşımlardan etkilendiği gibi kendinden sonraki model ya da kurumları etkiler.

4. TOPLUMSAL DEĞİŞİM

Toplumsal değişme, toplumsal yapıda yer alan ilişkilerin, fikir ve düşüncelerin yeni bir biçim ve içerik kazanması sonucunda insanlar arası ilişkilerin ve toplumsal kurumların değişmesi olarak anlaşılır³¹. Toplum, sadece kendi içinde bulunduğu anın sosyal yapılanması ile varlığını sürdüremez³². Toplumun varlığını sürdürebilmesi, sürekli gelişmesi ve ilerlemesine bağlıdır³³. Toplum, yaşayana bir düzen olarak varlığını korumak için, içinde bulunduğu şartların baskılarına karşı koymak ve beklentilerini gerçekleştirmek zorundadır. Çünkü bir toplumun canlılığı ve yaşama gücü zamana uyma problemlerini çözme kabiliyetine bağlıdır. Toplumsal değişim sürecinden her şey etkilenir (sosyal, siyasal, ekonomik, ferdî düşünce ve zihniyet vb.). Yalnız, toplumsal değişim hem tarihî süreç hem de toplumsal yapılanmada bir bütünlük göstermelidir³⁴.

4.1. Toplumsal Değişme ve Siyasal Süreç

Siyasal hayat siyasal toplumla başlar. Her siyasal toplumda zamanla üstün bir buyurma gücü doğmuş ve bu güç toplum hayatı için önemli kararlar almaya başlamış ve örgütlenmiştir. Tarihî gelişim global toplumların bir takım evrelerden geçtiğini göstermektedir (kabile, site, imparatorluk, ulus devlet vb.). Gü-

²⁹ Soysal, 103

³⁰ Perşembe, 174

³¹ Perşembe, 171

³² 5 Mâide 104; 31 Lokman 21

³³ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, İstanbul 1993, 2. baskı, 96; Aydın Yalçın, "Çağdaş Muhafazakârlık ve Siyasî İktidâr", *Sosyal ve Siyasal Teori*, İstanbul, 1993, 238

³⁴ Fazlur Rahman, *İslâm ve Çağdaşlık*, 18-19

nümüzde yeni ve daha geniş toplayıcı bir sosyal biçime varma denemeleri de yapılmaktadır³⁵.

4.2. Toplumsal Değişme ve Din

İnsanlık tarihi, sürekli toplumlar ve medeniyetler Kur'an bir gelişmeler bütünüdür. Bu gelişmenin kaynağı ilahîdir, fakat gerçekleşmesi insan varlığı ve uygulamalarıyla mümkündür³⁶. Akış halinde devam etmekte olan olaylar zincirine bağlı olarak kainat, sürekli bir oluşum ve değişim halindedir³⁷.

Değişimde esas olan, değişimi yönlendiren itici güçlerdir. Bu yönlendirici güçlerin bilinmesiyle değişim istenildiği şekilde yönlendirilebilir. İşte bu noktada din işin içine girer ve değişmemesi gereken ahlâkî ve dînî ilkeleri belirler. Ancak din bunu vahiyle yaptığı için belli bir zaman birimi içerisinde ve belli bir toplumda gerçekleştirecektir. O halde vahiy, bu değişmez ilkeleri, o toplumun hayat biçimi ve dünya görüşüne uygun olarak vermek durumundadır. Aksi halde o zamanın insanları bu ilişkileri anlamayabilirlerdi³⁸. Öyleyse, yapılması gereken vahyin değişmez ilkelerini, indiği toplumun şartlarından ayırt etmektir.

Günümüzdeki şartlar sosyal yapı itibariyle bazı açılardan Hz. Peygamber'in zamanındaki duruma hiçbir şekilde benzememektedir; çünkü sosyal yapı değişmiştir ve sürekli de değişmektedir³⁹. O halde mevcut veriler ışığı altında değişen şartlar ve durumlar sürekli olarak yeniden değerlendirilmelidir. Kur'an, Sünnet ve bunların ışığı altında oluşan bütün tarihî birikim, ilmî ve rasyonel bir süzgeçten geçirilerek anlaşıldığı ve yorumlandığı taktirde, sosyal gelişme sürecinin ortaya çıkardığı değişme olgusu daha sağlıklı bir şekilde değerlendirilebilir ve yönlendirilebilir.

Raşit halifelerden sonra büyük düşünürler yönetimden uzaklaşmışlar veya uzaklaştırılmışlardır⁴⁰. Düşünürler sosyal sistem ve uygulamalardan arındırılmış, bilimsel yeteneklerini daha çok metafizik ve teorik konulara harcamışlardır. Bu düşünürlerin iç yalnızlıkları çevrelerinde olan olayları anlama ve yorumlama yeteneklerini azaltmıştır. Olaylardan uzaklaşmak, düşünürlerin olayları kavrama ve herhangi bir şekilde etkilemelerini de engellemiştir. Yöneticilerin İslâm'ı istismarlarından korkan bazı düşünürler, konservatizm ve literalizmi savunmuşlar, hukukun ve kurumsallaşmanın gelişimci yorumunu yapmamışlar,

³⁵ Bülent Daver, *Siyaset Bilimine Giriş*, Ankara, 1993, 5. baskı, 69

³⁶ Fazlur Rahman, *İslâm ve Çağdaşlık*, 25; *Ana Hatlarıyla Kur'an*, trc: Alpaslan Açıkgenç, Ankara 1987, 131-132

³⁷ 6 En'am 67; 16 Nahl 8; 55 Rahman 29

³⁸ Fazlur Rahman, *İslâm ve Çağdaşlık*, 19

³⁹ Fazlur Rahman, "Kur'an'ı Yorumlama", trc: Osman Taştan, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, sy: 5, 1987, 105

⁴⁰ Ebû Hanife ve Ahmed b. Hanbel örneğinde olduğu gibi. Ebû Zehra, *İslâm'da Fıkhi Mezhepler Tarihi*, trc: Abdulkadir Şener, İstanbul ts., 377-382; *Ebû Hanife*, trc: Osman Keskiöglü, Konya, 1981, 40-41, 62-62

hatta yasaklamışlardır⁴¹. Açık bir şekilde akıp gitmekte olan toplumsal değişmeyi dikkate almadan, nasları sadece literal manalarıyla anlamakta ısrar etmek, bireysel ve sosyal problemleri bir dereceye kadar görmezden gelmek demektir⁴².

Körü körüne taklitçilik⁴³ iki yönden kınanmaktadır; birincisi, atalardan görülenle yetinilmek ki, bu ilmî ve hareket bakımından gelişmeye engeldir. Zira hayat, doğma, büyüme ve gelişme dinamizmine sahiptir. Akıl sürekli yenilik ve gelişme ister. Görülenle yetinmek hayatı dondurmaktır ki bu, hayatın gerçeklerine aykırıdır. İkincisi de, atalardan her görüleni hiç eleştirmeden aynen uygulamaktır. Bu durum aklın, düşünce ve bilgi ile iyi ve kötüyü ayırt etme özelliklerini kaybettirir⁴⁴.

Kur'ân-ı Kerim, bir uyulması ve devam ettirilmesi gereken peygamberler geleneği⁴⁵ bir de terk edilmesi ve değiştirilmesi istenen atalar geleneğinden⁴⁶ bahseder.

“Onlar bir ümmetti (gelip geçti), onların kazandıkları kendilerine, sizin kazandıklarınız da sizedir. Ve onların yaptıklarından mesul değilsiniz”⁴⁷ âyetinin yorumunda Elmalılı Hamdi Yazır, ataların faziletleriyle yetinmenin yeterli olmadığını⁴⁸, Hz. Muhammed'in, insanları yeni bir toplum haline getirip yeni bir hukuk sistemi oluşturmasının mümkün olduğunu, “Ezmanın tağayyürü ile ahkâmın tağayyürü inkar olunamaz”⁴⁹ kaidesinin bu gibi âyetlerin⁵⁰ anlamlarının gerektirmesi olduğunu, İslâm dininin bir taraftan sabit diğer taraftan da değişen hükümlere sahip olması onun evrensel olma sebeplerinden olduğunu ve bu sayede hem ilerlemesinin sağlandığı hem de radikal kesintilerin önünün kesildiğini, ayrıca körü körüne taklit değil doğru ve yanlış ayırıp ona göre davranmanın gerekliliğini söylemektedir.⁵¹

Hz. Muhammed, Sünnet'in gelenekleşeceğini bildiği için, bunu önlemek amacıyla bazı tedbirler almıştır.

1. Açıklamadığı bir hükmün sorulmamasını istemiş, böylece içtihadı bırakan alanın geniş kalmasını sağlamıştır.

⁴¹ Abdülhamid Ebû Süleyman, *Ümmet ve Uygurluk Krizi*, trc: İlim Güner, İstanbul 1988, 22

⁴² Fazlur Rahman, *İslâm ve Çağdaşlık*, 84

⁴³ 5 Mâide 104; 7 A'raf 28; 10 Yunus 78; 21 Enbiya 53; 31 Lokman 21; 39 Zümer 22-23

⁴⁴ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* I-XI, İstanbul 1988-1991, IV, 264

⁴⁵ 6 En'am 90

⁴⁶ 2 Bakara 170; 5 Mâide 104; 7 A'raf 28; 10 Yunus 78; 21 Enbiya 53; 31 Lokman 21; 39 Zümer 22-23

⁴⁷ 2 Bakara 141

⁴⁸ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I-IX, İstanbul, 1979, I, 508-511

⁴⁹ *Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye*, İstanbul, mad., 39

⁵⁰ 5 Mâide 48

⁵¹ Elmalılı, III, 1698

2. Yaşadığı dönemde bireysel içtihadı izin vermekle kalmamış, sahabeyi buna teşvik etmiştir. Bazen de karşılaştığı sosyal problemlerin çözümünde onlara danışmış ve içtihadın hatasına bile sevap verileceğini bildirmiştir.

Kur'ân ve Sünneti bütüncül ve sistematik bir yaklaşımla ele alarak genel ilkeler çıkarmak, araçlardan amaçlara, değişkenlerden değişmezlere gitmek doğru bir yöntemdir. Bundan sonra da yapılması gereken, bu genel ilkelerin bugünün dünyasında nasıl gerçekleşeceklerine cevap aramak olmalıdır.

4.3. Toplumsal Değişme ve Hukuk

Belirli bir toplumda toplumsal ilişkileri organize yaptırımlarla düzenleyen hukukla, bireylerin ve grupların birbirleriyle değişen ilişkilerini içeren toplumsal değişim kavramı arasında sıkı bir bağ vardır⁵².

Dünya hukuk tarihî sürecinde hiçbir hukukî hükmün ve siyasal kurumun değişmeden kaldığı görülmemiştir. Eski kanunlar ve kurumlar değişmiş yerlerine yenileri konmuştur. Çünkü kanunlar ve kurumlar ihtiyaçları gidermek için yapılırlar ve oluşturulurlar; yoksa ihtiyaçlar her zaman, eski kanunlara ve kurumlara uydurulamazlar⁵³. Bu açıdan hukuk kendini sürekli olarak değişen sosyo-ekonomik şartlara uydurmak zorundadır. Hukukî kurallar toplumsal değişmeye ayak uydurabildikleri oranda, toplumsal değişimin yanında yer alırlar. Yürürlükteki hukuk kuralları ile toplumun sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal değişimi arasında bir çatışmanın ortaya çıkması, söz konusu hukuk kurallarının o toplumdaki temel değişikliklerden doğan yeni ihtiyaçlara cevap veremez bir duruma düştüğünü gösterir⁵⁴.

Toplumsal yapıdaki ilişkilerin ve örgütlenmelerin yeniden düzenlenmesinde, yeni değerlerin ve yapıların doğmasında hukuk kuralları, hem etkileyici ve belirleyici olurlar ve hem de etkilenir ve belirlenirler.

Toplum, tarihî bir varlığa sahiptir; doğar, gelişir ve sona erer. Pozitif hukuk da toplumun bu tarihî kaderine katlanır. Yani hukukun da belli bir zaman içerisinde bir varlığı ve geçerliliği söz konusudur. Hukuk, sürekli bir oluşum ve dönüşüm içerisindedir. Çünkü sosyal norm, zaman içinde toplumsal unsurların yapısında meydana gelen değişmelere bağlı olarak devingen bir özellik gösterir. Hukukun yenilenmesi ve gençleşmesi yani, hukukun gelişimi toplumun dinamik yasalarının etkisi altındadır.

Toplum, dinamik bir varlık olarak homojen bir yapılanmadan heterojenliğe doğru gitmektedir⁵⁵. O halde hukuku toplumsal bir olgu olarak incelemek, geli-

---

⁵² Artun Ünsal, "Toplumsal Değişme ve Hukuk", *Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, C: IV, S: 1, 1972, 114

⁵³ Mehmet Erdoğan, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, İstanbul 1994, 16

⁵⁴ Ünsal, 117

⁵⁵ Bahir Güneş Türközer, *Toplumsal Gerçeklik Olarak Hukuk*, Ankara, 1996, 207

şimini toplumun akışı içinde ortaya koymak ve sosyal gelişme ile hukuk arasındaki bağları araştırmak⁵⁶ gerekir. Çünkü geleceğin karmaşık sosyal hayatını donmaya mahkum edilen hukuk kurallarıyla düzenlemeye imkan yoktur⁵⁷.

Kontrol ve kontrolün içeriği, biçimi, yöneldiği araçlar zaman içinde sürekli değişmektedir⁵⁸. Günümüz devletlerinde hemen her gün hukuk kuralları, kanunlar ve yönetmelikler değişmektedir. Yeni ihtiyaçların gerektirdiği hukuk kuralları ve kurumlar hızlı bir şekilde oluşturulmaktadır. Çünkü devlet yönetimi, geleneğin kalıplaşmış, donmuş kolektif tasarruflarına göre değil akla, bilgiye ve toplumun gerçek ihtiyaçlarına göre kararlar alma zorunluluğu ile karşı karşıyadır⁵⁹.

Bir ülkede objektif hukuk ile pozitif yasa arasındaki uygunluk hiçbir zaman tam değildir. En iyi düzenlenmiş yasalara rağmen o toplumda hukuk kendiliğinden gelişmeye devam eder. Hukukun gelişmesi kadar hızlı bir tempo ile pozitif yasa değiştirilmediği zaman pozitif yasa ile objektif hukuk arasında zorunlu olarak uyumsuzluk görülebilir⁶⁰.

Günümüz toplumlarında hukuk, yalnız düzeni sağlayan bir öge olarak değil aynı zamanda önceden belirlenmiş sosyal amaçları gerçekleştirmek ve topluma yön vermek için kullanılan bir araç ve itici güç olarak ele alınmalıdır.

---

⁵⁶ Niyazi Öktem, *Devlet ve Hukuk Felsefesi Akımları*, İstanbul, 1995, 2. baskı, 47

⁵⁷ Tunaya, 3

⁵⁸ Ali Yaşar Sarıbay, *Siyasal Sosyoloji*, İstanbul 1994, 2. baskı, 175

⁵⁹ Topçuoğlu, II, 175

⁶⁰ Türközer, 210

KAYNAKÇA

Abdülhamid Ebû Süleyman, *Ümmet ve Uygarlık Krizi*, trc: İlim Güner, İstanbul 1988

Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri I-XI*, İstanbul 1988-1991

Aydın, Musatafa, *İlk Dönem İslâm Toplumunun Şekillenışı*, İstanbul, 1991

Başgil, Ali Fuat, *Esas Teşkilat Hukuku*, I-II, İstanbul, 1960

C.Wright Mills, *İktidâr Seçkinleri*, trc: Ünsal Oskay, İstanbul 1974

Çam, Esat, *Siyaset Bilimine Giriş*, İstanbul, 1977

Daver, Bülent, *Siyaset Bilimine Giriş*, Ankara, 1993, 5. baskı

Dönmezer, Sulhi, *Toplum Bilim*, İstanbul 1994, 11. baskı

Ebû Zehra, *İslâm'da Fıkhi Mezhepler Tarihi*, trc: Abdulkadir Şener, İstanbul ts.

-----, *Ebû Hanife*, trc: Osman Keskiöğlü, Konya, 1981

Erdoğan, Mehmet, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, İstanbul 1994

Erkal, Mustafa E., *Sosyoloji*, İstanbul 1991, 4. baskı

Ertürk, Selahattin, *Diktacı Tutum ve Demokrasi*, Ankara 1993

Fazlur Rahman, *İslâm ve Çağdaşlık*, trc: Alparslan Açıkgenç-M. Hayri Kırbaşoğlu, Ankara, 1996.

-----, *Ana Hatlarıyla Kur'an*, trc: Alpaslan Açıkgenç, Ankara 1987.

-----, *"Kur'an'ı Yorumlama"*, trc: Osman Taştan, **İslâmi Araştırmalar Dergisi**, S: 5, 1987.

Heyet, *Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye*, İstanbul, 1982.

İbn Kesîr, Ebu'l- Fidâ. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, *Büyük İslâm Tarihî I-XIV*, trc: Mehmet Keskin, İstanbul 1994-1996.

İzutsu, T., *Kur'an'da Allah ve İnsan*, trc: Süleyman Ateş, Ankara tsz.

Kaya, Mahmut, *"Değişen Toplum ve Değişmeyen Değerler"*, *Sosyal Değişme ve Dini Hayat*, İstanbul, 1991.

Kongar, Emre, *Toplumsal Değişme*, İstanbul, 1995, 5. baskı.

Ubıcinı, M.A., *Türkiye 1850*, trc: Cemal Karaağaçlı, İstanbul tsz.

Mehmet S. Aydın, *"Süreç (Proses) Felsefesi Işığında Tanrı-Alem İlişkisi"*, **AÜİFD**, C: 17, Ankara 1985.

Öktem, Niyazi, *Devlet ve Hukuk Felsefesi Akımları*, İstanbul, 1995, 2. baskı

Perşembe, Erkan, *"Toplumsal Değişme ve Din İlişkisi Üzerine"*, **OMÜİFD**, S: 5, 1991.

Polat, Selahattin, *"Hz. Peygamber'in Sünneti ve Değişim"*, **Değişim Sürecinde İslâm**, Ankara, 1997.

Samalel P. Huntington, vd., *Siyasal Gelişme*, trc: Ergun Özbudun, Ankara, 1985.

Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, İstanbul, 1993, 2. baskı

Sait, Cevdet, *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, trc: İlhan Kutluer, İstanbul, 1994, 3. baskı.

Sarıbay, Ali Yaşar, *Siyasal Sosyoloji*, İstanbul, 1994, 2. baskı

Soysal, Mümtaz, *Anayasanın Püf Noktası*, Ankara 1995

Topçuoğlu, Hamide, *Hukuk Sosyolojisi Dersleri, I-II*, Ankara, 1984

Tunaya, Tarık Zafer, *Siyasî Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, İstanbul, 1976, 3. baskı.

Turhan, Mümtaz, *Kültür Değişmeleri*, İstanbul 1987

Türközer, Bahir Güneş, *Toplumsal Gerçeklik Olarak Hukuk*, Ankara, 1996

Yalçın, Aydın, “*Çağdaş Muhafazakârlık ve Siyasî İktidâr*”, **Sosyal ve Siyasal Teori**, İstanbul, 1993.

Yazır, Elmalılı Muhammed H., *Hak Dini Kur'an Dili*, I-IX, İstanbul, 1979